

KISSNÉ BUDAI RITA PHD

EGY MŰVÉSZELESI SZEREPLEHETŐSÉGEI. EGRY JÓZSEFNÉ SZEREPE FÉRJE ÉLETMŰVÉNEK GONDOZÁSÁBAN

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem

Összefoglalás

Egry Józsefné Pauler Júlia véletlenül fennmaradt, 1951-ben lejegyzett személyes naplója számos forrásinformációt tartalmaz, melyek meglepő következtetésekhez vezetnek. Azontúl, hogy megtudhatjuk belőle, hogy milyen szerepe volt Egry Józsefnének férje életművének létrejövetelében és gondozásában, a korszak társadalmi, politikai, művészeti, gazdasági, nőjogi, vallási helyzetét is megismerhetjük egy sajátosan személyes nézőpontból.

Júliának általános támogató szerepe volt: önfeláldozóan segítette férjét a zavartalan alkotás körülményeinek megteremtésével. A házaspár anyagi bázisát, külföldi utazásait, olykor a férj kiállítását, kettejük lakhatását is szinte teljes mértékben az ő vagyona fedezte. Mindemellett büszke volt arra, hogy nem szólt bele férje festészetébe.

Pauler Júlia jómódú és magas társadalmi státuszú családból származott. Egryvel szövődő kapcsolata hatására elvált az első férjétől, vállalva a botrányt és családjá kiközösítését, és házasságra lépett a nála kilenc évvel fiatalabb, nap-számos családból származó festővel 1918-ban, mely döntését sosem bánta meg.

Eljött az idő, hogy kicsit áttoljuk a művészettörténeti kutatás fókuszát, és az árnyékban rejtőzködő támogató nőkre némi fényt irányítsunk, és jelentőségüket kihangsúlyozzuk.

Abstract

The accidentally preserved personal diary of Júlia Pauler, wife of József Egry, written in 1951, contains numerous source information that lead to surprising conclusions. In addition to learning about the role of Mrs Egry in the creation and care of her husband's oeuvre, we can also learn about the social, political, artistic, economic, women's rights, and religious situation of the era from a particularly personal perspective.

Júlia had a general supporting role: she selflessly helped her husband by creating the conditions for undisturbed creative work. The couple's financial base, their foreign trips, sometimes her husband's exhibitions, and their housing were almost entirely covered by her wealth. In addition, she was proud that she had never intervened in her husband's painting.

Júlia Pauler came from a wealthy and high-status family. As a result of her relationship with Egry, she divorced her first husband, accepting the scandal and ostracism of her family, and married the painter nine years her junior, from a day laborer's family, in 1918, a decision she never regretted.

The time has come to shift the focus of art historical research, and to shine some light on the supportive women hiding in the shadows and to explain their importance.

Kulcsszavak: magyar festészet, művészfeleség, nemi szerepek, 20. század, támogatás

Keywords: Hungarian painting, artist's wife, gender roles, 20th century, background support

Az Egry Józseffel kapcsolatos szakirodalomban már évtizedekkel ezelőtt felfigyeltem felesége, Juliska alakjára, akiről több látogatójuk (pl. Bernáth Aurél, Keresztury Dezső) is megemlékezik. A témához az utóbbi időben úgy kerültem közelebb, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének Adattárában ráakadtam Egry Józsefné naplójára, melyet 1951-ben, férje halála után egy hónappal kezdett el írni.¹ A naplót begépeltem, annotáltam, egybevettem egyéb forrásokkal, valamint további esetlegesen fennmaradt naplók után nyomoztam² (egyelőre sajnos sikertelenül). A naplóról, tartalmáról és kontextusáról tartottam egy konferencia-előadást 2021-ben, és egy rövid tanulmányt is publikáltam.³

Egy egodokumentumról van szó, melynek segítségével részletesebben megismerhetjük azt a szerepet, amelyet Juliska a férje életében és életművének létrejövetelében, valamint halála után annak gondozásában játszott. Megszólal

¹ Külön tétel alszám nélkül az MKCS-C-I-131-es jelzetű fondban (Bogyay Piroska Egry Józseffel kapcsolatos hagyatéka 1-13). A napló 1951. július 20-tól szeptember 8-ig tart.

² Ezen a naplón kívül legalább egy másik napló létezéséről is tudunk, ami 1943 október 9-től 1944. április 23-ig írja le az eseményeket. Legutóbb Fonay Tibor tulajdonában volt, ő idézett belőle számos részletet a könyvében (Fonay 1989).

³ Magyar Tudomány Ünnepi tudományos konferencia: „Környezeti, gazdasági, társadalmi válságok. Kihívások, megoldások. Tomori Pál Főiskola, Budapest, 2021. november 16. Tanulmány: Kissné 2022: 149–161.

vége az a személy, akinek a szemszögéből még senki nem vizsgálta sem a házasságukat, sem az Egry-életművet. Bár ez a személyes napló többnyire a hétköznapi eseményekről szól (hány órás misére ment, ki látogatta meg, volt-e fürdeni a Balatonon, mit vacsorázott, hogy aludt, milyen testi gyengeségekkel küzdött, milyen gyümölcsöt vagy pletykát hozott a szomszédasszony stb.), a naplórónak a külső és belső történésekhez fűzött kommentárjain keresztül mégis kirajzolódik egy asszonysors a maga traumáival, küzdelmeivel, gondolataival és érzéseivel. A gyász mellett beszámol aggodalmairól, pénzügyi nehézségeiről, az egyre aggasztóbb bel- és külpolitikai eseményekről, amelyekre reflektált is, valamint férje életművének és megítélésének sorsáról. Tehát ennek a véletlenül fennmaradt füzetnek nőtörténeti, művészettörténeti, társadalomtörténeti jelentősége egyaránt van.

A napló számos érdekes témát felvet, ezek közül azonban e tanulmányban az egyik legfontosabbat szeretném megragadni: milyen szerepe volt Egry Józsefnének férje életművének létrejövetelében és gondozásában. A naplón kívül más forrásokat: leveleket, visszaemlékezéseket is felhasználok ahhoz, hogy minél objektívebb képet tudjunk erről alkotni.

Művészfeleségek a 20. században

A romantika utáni korban a művész szerelméről, társáról, feleségéről elsőként talán a múzsaszerep jut eszünkbe: neki/róla ír a költő, fest a festő. Juliska nem illik ebbe a kategóriába, hiszen ő alig szerepelt férje néhány rajzán, festményén.

Olyan is előfordult, hogy a feleség maga is művész, művésztárs, aki férjével együttműködik (Bartókné Pásztory Ditta), vagy feláldozza saját karrierjét (Camille Claudel, Modok Mária) a férj érvényesülésének érdekében. Juliska maga sosem festett, tehát ebbe a kategóriába sem sorolható.

A művészfeleségnek lehet általános támogató szerepe a háttérben: önfeláldozóan segíti a művészt a zavartalan alkotás körülményeinek megteremtésével, nyugodt érzelmi háttér biztosításával. Egry Józsefné teljes mértékben ezt a típust testesítette meg, sőt még annál is többet, hiszen a házaspár anyagi bázisát, külföldi utazásait, olykor a férj kiállítását, kettejük lakhatását is szinte teljes mértékben az ő vagyona fedezte. Egy naplórészlet arra utal, hogy arra viszont még büszke is volt, hogy ennek ellenére nem szólt bele férje festészetének szakmai részébe.⁴

⁴ Napló, augusztus 22-i bejegyzés: „[...] azt hiszem, diszkréten és jól fogtam fel kötelességemet, sohasem avatkoztam ügyeibe – Mint Bernáthné Aurél művészetébe.”

Érdeemes néhány példát áttekinteni a magyar képzőművészetnek ebből a korszakából, hogy kontextust teremtsünk az Egry házaspárnak. Anna Margit és Ámos Imre egyenrangú társak voltak, férje halála után Anna Margitnak is nagy szerepe volt a hagyaték gondozásában, és életművének egy része a gyászfeldolgozáshoz kapcsolódott. Czóbel Béla és Modok Mária esetében tudjuk, hogy bár a feleség is festett, Czóbel a háttérbe szorította. Épp mostanában dolgozta fel egy kiállítás kettejük életművét, immár Modok Máriát is az őt megillető művészettörténeti helyre sorolva.⁵ Ferenczy Béni és Plop Mária Erzsébet is legendás pár voltak, többen megörökítették, leírták a kapcsolatukat. Ferenczy Béni agyvérzést kapott 1956-ban, ezután félordalasan lebénult, és beszélni már nem tudott, ápolást igényelt. Halála után az özvegy fontos szerepet vállalt a hagyaték gondozásában. Medgyessy Ferenc és az orosz származású Maria Alexandrovna Djakonova 1931-ben házasodtak össze, a feleség múzsa és támogató háttér volt. Dési Huber István 1923-ban vette el barátja, Sugár Andor nővérét, Sugár Stefániát. 1932-től a férj betegsége miatt a feleség jövedelméből éltek, a feleség később, 1964-ben könyvet adott ki a férjéről. Berény Róbert és Breuer Eta házasságában az volt a különös, hogy Berényt inspirálta csellóművész felesége, akit számtalanszor megfestett, Breuer Eta azonban a házasságkötésük után teljesen felhagyott a hangszeres játékkal. Márffy Ödön és második felesége, Hacker Franciska, akit 1948-ban vett el, nála negyven évvel fiatalabb volt. (Márffy első felesége Boncza Berta Csinszka volt.) Bernáth Aurél felesége, dr. Pártos Alice komoly karriert befutott reumatológus szakorvos volt, házasságuk elején ő biztosította az anyagi bázist.

Medgyessyékkel, Désiékkel, Berényékkel, Márffyékkel és Bernáthékkal Egryék személyes kapcsolatban álltak. Gyakori jelenség volt, hogy amikor Egry levelet írt művészbarátjának, pár sort felesége is hozzáírt a művész feleségének.

A támogató női szerepnek a társadalmi megbecsültsége a mai napig igen erős: a 2011-ben alapított Krisztina-díjat⁶ például támogató, önfeláldozó feleségeknek (aki „gondoskodó társ és múzsa”) ítélik oda évente, megerősítve ennek a szerepkörnek az auráját. (Lassan talán ideje lenne díjat alapítani a művésznőket támogató férjeknek, de erre egyelőre még szavunk sincs a magyar nyelvben, a művészférj vagy férfimúzsa csak analógiás alapon képzett és humorosan csengő kifejezések.)

A művészfeleségek gyakran voltak kapcsolatban egymással, de ha személyesen nem is, távolról figyelemmel követték egymás sorsát. A naplóból kiderül,

⁵ A Ferenczy Művészeti Központ szervezésében a Czóbel Múzeumban: Két paletta, 2021. okt. 29. – 2022. okt. 30.

⁶ A díj Gyémánt László feleségéről kapta a nevét, az alapítója Kárpáti Tamás újságíró.

hogy Egry Józsefné például tudta, hogy 1946-os hazatérése után Bartókné 2000 Ft nyugdíjat kapott, és ennek alapján közölte Bernáthtal, hogy szerinte ő a férje érdemeire való tekintettel 1000 Ft-os nyugdíjat érdemelne.⁷ Medgyessynével is a nyugdíj ügyét tárgyalta meg, tanácsot is kapott tőle.⁸

Pauler Júlia életrajzi vázlata

Egry Józsefné Pauler Júlia Szidónia (1874. július 25. – 1957. november 25.) Badacsonyan 83 éves korában hunyt el, hat évvel férje halálát követően. Jómódú és magas társadalmi státuszú családból származott: édesapja Pauler Gyula történész (1841–1903), öccse Pauler Ákos filozófus (1876–1933) volt. A család a két leánygyermeket, Júliát és Katicát rangjukhoz méltóan adták férjhez, mindkét esetben katonatiszthez. Júlia első férje Vizkelety Ferenc ezredes volt (elhunyt 1941-ben), ebből a házasságból egy lány és egy fiú származott. A lány tízévesen meghalt, a fiú, Vizkelety István (1899–1958) egy évvel élte túl az édesanyját.

Juliska, akit családi körben és a közeli ismerősök is Nennének neveztek, az I. világháború idején más rangos hölgyekhez hasonlóan a badacsonyi Neptun szállodában kialakított kiegészítő kórházban volt ápolónő, ahová a leromlott egészségű segédszolgálatost, Egry Józsefet gyógykezelésre beutalták. A köztük kibontakozó kapcsolat Juliska életét teljesen felborította: elvált a férjétől, vállalva a botrányt és családja kiközösítését, és házasságra lépett Egry Józseffel 1918. július 6-án.⁹ Juliska ekkor 44 éves volt, előző házasságából származó fia 19, Egry 35 éves. Mivel egyházilag nem tudott elválni, Egryvel ekkor csak polgári házasságot kötött (így a szentségektől el volt tiltva az első férje haláláig, 1941-ig), ekkor azonban Egryvel az egyházi szertartást is megtartották 1941. július 3-án.¹⁰

Juliskának a válás és saját családjának kiközösítése dacára is komoly családi öröksége maradt, többek közt egy villaszerű, kertes keszthelyi ház, egy badacsonyi szőlő és présház, valamint további kisebb tóparti telkek. (A Pauler családnak már Júlia nagyapja, Pauler Tivadar jogász és miniszter kora óta voltak szőlőbirtokai Badacsonyan.) Egry József napszámos család sarja volt, így nem volt semmi számottevő tulajdona.

⁷ Napló, augusztus 26-i bejegyzés. Az értesülése helyes volt, Bartókné Pásztor Ditta nyugdíja valóban ennyi volt. Volly István: Bartókné Pásztor Ditta (pályakép II.), in: *Életünk*, 1984/8. szám, https://library.hungaricana.hu/hu/view/Eletunk_1984/?pg=787&layout=s

⁸ Napló, augusztus 3-i bejegyzés.

⁹ Házassági értesítőjük, MTA BTK MI Adattára, jelzet: MKCS-C-I-131/3.

¹⁰ Fonay 1989: 56 (házassági levél alapján).

Házasságkötésük után először Keszthelyen laktak (1928-ig), majd azt az ingatlant Juliska eladta, hogy a kapott összeget férje gyógykezelésére és – Egry tüdőbetegsége miatt – itáliai utazásra költse.

Ezután Badacsonyban, a már említett hegyoldali prэшázban éltek („felső villa”, melyet egy verandával toldottak meg, ma Szőlőhegy utca 9.)¹¹, ahonnan gyönyörű kilátás nyílt, viszont nem volt elég komfortos, ráadásul a közeli bazaltbányák robbantásai és pora tovább rontotta Egry egészségi állapotát. (Ennek a háznak a falára 1968-ban tettek emléktáblát.)

A teleket 1930-tól Pesten töltötték egy bérelt lakásban, de a kellemes évszakokban mindketten ragaszkodtak a Balaton közelségéhez. Ezt a fenti szőlőt és házat 1938-ban eladták, és a bevételt részben újabb itáliai utazásra költötték, a másik részből pedig lent a faluban, a kikötőhöz közel építtettek maguknak egy emeletes házat, azon a telken, amely még mindig Juliska Pauler-örökségéből maradt. A ház 1942-re készült el, jelenleg ez az Egry József Emlékmúzeum.

Egyértelmű, hogy Juliska vagyonának nagy részét Egryre költötte:¹² gyógyulására és a nyugodt körülmények biztosítására, sőt ő vállalta a kiállítások költségeinek fedezését (pl. Berlinben).¹³

A házasságuk

Házasságuk nagyon különös volt, amiről számos szemtanú beszámolója maradt fenn (pl. Bernáth Auréltól,¹⁴ Keresztury Dezsőtől¹⁵). Juliska művelt, olvasott,¹⁶ beszédes, jókedélyű, humoros nő volt, tudott zongorázni, továbbá mélyen valóságos volt. Keresztury Dezső leírása szerint Juliska mindig derűs volt, a kínos helyzetekre nem visszavágó kifakadással, hanem zavart nevetéssel reagált.¹⁷ Keresztury kiegészíti Juliska jellemzését azzal, hogy kissé bohém, nyílt, kalandvágyó jellem volt.

Egry szinte mindenben az ellentéte: mogorva, szótlan, zsémbes, templomkerülő, és Juliskával gyakran igen nyersen bánt, rákiabált, kioktatta. A szakirodalom sehol nem mondja ki, de minthogy e téren szerencsére sokat változott a

¹¹ Fonay 1989: 31–33.

¹² Egry breviárium 1973: 28.

¹³ Egry breviárium 1973: 30.

¹⁴ Bernáth Aurél: Utak Pannóniából. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. A vonatkozó szövegrész újraközli: Fodor 1980: 39 skk. Bernáth Aurél „bizarr házasságnak” nevezi.

¹⁵ Egry breviárium 1973: 28 skk.

¹⁶ Fonay 1989: 60.

¹⁷ Egry breviárium 1973: 36–37.

társadalmi érzékenység, ma már egyértelmű: érzelmileg súlyosan bántalmazó kapcsolat volt ez, melynek a traumáját Juliska a férje halála után igyekezett magában tisztázni, elrendezni, és ennek az 1951-es napló a legfontosabb, megrendítő dokumentuma. Nyugodtan felülbírálnak azokat a (jellemzően férfiak által írt) szakirodalmi értékeléseket, melyek megszépítik, kimagyarázzák Egry védhetetlen bántalmazó viselkedését.

Érdekes módon úgy tűnik, hogy Juliska ennek ellenére nem bánta meg, hogy felborította addigi kényelmes polgári életét, és Egryvel kötötte össze a sorsát. Untatta és bosszantotta őt saját társadalmi rétegének előítéletessége és képmutatása, tudatosan és örömmel szakított ezzel. Döntéséhez szívós elszántsággal ragaszkodott minden körülmények között. Bátyja, Pauler Ákos temetésekor, amikor családtagjai, valamint a hozzájuk tartozó rangos társadalmi réteg képviselői ott nyüzsgöttek és fontoskodtak, ezt írta egy levélben Egrynek: „Szinte bámulva hallgatom ezt a sok üres dolgot, aminek oly fontosságot tulajdonítanak, hála Istennek, érzem, az elmúlt 15 év, mit Magával töltöttem, gyökeresen megváltoztatott, és alig várom, hogy ennek az üres társaságnak hátat fordítsak.”¹⁸

Egry pedig bármilyen mogorva is volt, néhány megnyilvánulása arról tanúskodik, hogy valójában értékelte felesége áldozatosságát. Bogyay Attilának, Juliska unokaöccsének mondta egyszer: „Nekem szerencsém volt, megtaláltam a nekem való asszonyt.”¹⁹ Egry, aki maga is vezetett naplót, élete utolsó naplóbejegyzésében, halála előtt egy bő hónappal ezt írta: „Hál Isten Juliska jól van és emberien ápol. Nagyon hálás vagyok neki.”²⁰

Egry Józsefné, a hitves

Férje minden mogorvasága és rossz bánásmódja ellenére mindvégig erős maradt benne a ragaszkodás és a szeretet. Erről tanúskodik a férje halála utáni hiányérzet: „Mindig hihetlenebb, hogy Jóska már soha sem közeledik a ház felé – nem várhatom este – azt hiszem ezt ebben az életben már nem lehet megszokni.”²¹ Férje halálának napját is újra és újra átéli: „Hálát adok Istenemnek, hogy halála pillanatában annyi erőt adott – mert ha most visszagondolok az utolsó percekre, szinte hihetetlen, hogy ezt a fájdalmat kibírtam. – Mindig előttem van, ahogy csodálkozva utoljára kinyitotta szemét és elcsendesedett.”²²

¹⁸ Pauler Juliska levele Egry Józsefhez, Budapest, 1933. július 1. Közli Fonay 1989: 41.

¹⁹ Fonay 1989: 59.

²⁰ Egry breviárium 1973: 155.

²¹ Napló, július 20-i bejegyzés.

²² Napló, augusztus 12-i bejegyzés.

A tízévesen meghalt kislánya négy évtizeddel azelőtti halálának az évfordulóján írja a következőket: „Halála mindig életem legfájóbb emléke volt, de akkor még fiatal voltam – előttem volt az életem nagy része – most azonban, hogy Jóska itthagytott – ki iránt érzett szeretetem olyan nagyon hasonlított mélységben Szilikém iránt érzettre, teljesen befejezett előttem a jövő – nem tudok tervezni, előre gondolni csak a közvetlen jövőt nézem s az sem érdekel nagyon.”²³

Férje halála után megbocsátotta, sőt a maga számára kimagyarázta férje durva bánásmódját. A környezete (néha igen udvariatlan módon) célzást tett arra, hogy végre megszabadult a kellemetlen modorú élettársától. Ő azonban felháborodott ezen, és védelmébe vette Egryt. „Haza Ányosnéval jöttem, ki rendkívül elítélőleg nyilatkozott Jóskáról különösen velem szemben tanúsított viselkedéséről. – Azt mondta, ezt nem bírta volna ki. Nem is tudok visszaemlékezni, hogy előtte velem tényleg olyan goromba lett volna, bár ez nála megszokott dolog volt – én sokszor már észre sem vettem, de neki sokszor mondtam, hogy mit szólnak majd az emberek – Evvel nem törődött. [...] Ányosné különben olyan megokolásokra is tért ki, hiányos műveltség, nevelés hiánya, különbség a társadalmi helyzetben mit ő nem bírta volna ki s ami nem is létezett úgy ahogy ő gondolta. – Jóska modora, viselkedése egészen kifogástalan volt – 30 évvel ezelőtt is inkább szántsándékkal vétett a jó modor ellen.”²⁴

Még lelki olvasmányai kapcsán is férje dühkitöréseinek felmentésére asszociál: „Most olvastam, hogy P. Lippert nagyon elnéző volt a hirtelen kitörésekkel szemben, ezeket nem tartotta jellemhibának – csak valahogy szükségszerű megnyilatkozásnak.”²⁵

Több szemtanú is beszámolt a festő nyers modoráról. Egry időnként szabadjára engedte indulatait, ilyenkor pokróc-goromba hangon szólt Juliskához: „Mit ért maga ahhoz [a festészetéhez]?” „Állva is meg tudok halni” (amikor Juliska kímélni, lefektetni akarta).²⁶

Régi naplóját olvasva Juliska maga is szembesült azzal, hogy milyen nehéz időszakokon kellett néha keresztülmennie: „Ami a Jóska akkori viselkedését illeti, az rettenetes volt – állandóan gyötört, megalázott, mintha a szeretetnek még az irmagját is ki akarta volna belőlem irtani.”²⁷ Vagy máshol: „nekem a szűrő szerepet alaposan gyakorolni kellett – mert szegény Jóska tényleg nehezzé tette az életet, örökös gáncsoskodásával. Ezt majdnem elfelejtettem már.”²⁸ „Olvasva

²³ Napló, július 29-i bejegyzés.

²⁴ Napló, július 22-i bejegyzés.

²⁵ Napló, augusztus 25-i bejegyzéshez fűzött későbbi betoldás 1955-ből.

²⁶ Egry breviárium 1973: 34.

²⁷ Napló, augusztus 7-i bejegyzés.

²⁸ Napló, augusztus 10-i bejegyzés.

1945-ös naplómát, csakugyan megdöbbenő, hogy Jóska milyen türelmetlen volt – s mennyire kegyetlen volt hozzám.”²⁹

Az alábbi naplórészlet Juliska háborús naplójából való, egy olyan időszakból, amikor Egry pár napra felment Pestre: „... tulajdonképpen Jóska ittlétekor is nagyon sokat vagyok egyedül. Ő fent dolgozik, beszélni sem igen szabad. Ha együtt vagyunk étkezéskor, mindig akad zsörtölődésre alkalom. Teljesen elvesztettem szabad akaratomat, mi erénygyakorlat szempontjából nagyon üdvös, de folytonos lelki feszültséget jelent. Azért mégis nagyon fog hiányozni, a rosszat is megszokja az ember.” (1944. február 5.)³⁰

Valóban, halála után szinte még Egry örökös morgása is hiányzik neki: „Bár hallhatnám korholását – mégis ő volt az egyetlen, ki egészen hozzám tartozott.”³¹

Feleségként számára a gondoskodás tűnt az egyik legfontosabb feladatnak. Az ingatlanok eladásáról, az itáliai utak finanszírozásáról, a megfelelő lakhely és műterem biztosításáról már volt szó. A hétköznapi gondoskodás mértékéről a II. világháború alatt írt egyik naplójából alkothatunk igazán képet. Juliska minden gondolata Egry körül forgott: a fizikai gondoskodás, a lelkiállapotáért való aggodás, az alkotás körülményeinek biztosítása volt a legfőbb gondja.³²

Ez a fajta reprodukív munka, ami többnyire láthatatlan, és nem jár érte sem elismerés, sem fizetség, évszázadokon át jellemzően a nők magától értetődő feladata volt, és részben még ma is az. A feminizmus nézőpontváltásának köszönhetően azonban ma már egyáltalán nem tűnik olyan természetesnek, különösen ebben a helyzetben, amikor a feleség eredeti társadalmi rangja sokkal magasabb volt, mint a férjé. A hagyományos patriarchális felfogás, miszerint a történelemnek (a művészetnek) a férfi az aktora, a nő pedig a férfi támogatója, ma már igazságtalanul aránytalan elosztásnak tűnik. A támogatói szerepet ma már sokkal inkább értékeljük, és nyugodtan kijelenthetjük, hogy Egry József életműve a felesége támogatása nélkül létre sem jött volna, Egry egészségi állapota Juliska nélkül sokkal korábban összeomlott volna, az ő anyagi háttere nélkül Egry életminősége sokkal alacsonyabb szinten állt volna. Eljött az idő, hogy kicsit áttoljuk a művészettörténet fókuszát, és az árnyékban rejtőzködő támogató nőkre némi fényt irányítsunk, és jelentőségüket kihangsúlyozzuk.

Volt olyan kortárs, aki érzékelte Juliska fontosságát. A műgyűjtő Radnai Béla kondoleáló levele kapcsán Juliska ezt írta naplójába: „Levele nagyon szép és részben engemet is magasztal – hogy én tettem lehetővé, hogy Jóska évtizedeken

²⁹ Napló, augusztus 18-i bejegyzés.

³⁰ Fonay 1989: 50.

³¹ Napló, augusztus 31-i bejegyzés.

³² Egry Józsefné naplója, 1943 október 9-től 1944. április 23-ig. Legutóbb Fonay Tibor tulajdonában volt, ő idézett belőle számos részletet a könyvében (Fonay 1989).

keresztül alkossa remekműveit. Nem tudom, így van-e, de részemről mindent megtettem, hogy ez lehető legyen – néha úgy látszott, hogy inkább útjában voltam – de azt hiszem, a sok perlekedés, zsörtölődés hozzátartozott egyéniségéhez, s itt is levezető szerepet töltöttem be.”³³

Egry Józsefné szerepe férje művészi alkotásában és az életmű gondozásában

Együtt eltöltött évtizedeik alatt Egry ritkán hívta fel a műterembe a feleségét, ritkán kérte ki a véleményét. Sőt, a legenda szerint utolsó házukban a műterembe felvezető lépcső azért volt olyan keskeny, hogy Egry egy székkal is el tudja torlaszolni, hogy felesége ne jöjjön fel.³⁴

Juliskának azonban megvolt a véleménye férje képeiről, még ha nem is mondta ki. Leírta például a naplójába, hogy „az idei képek nem olyan erősek, mint a régebbiek, érződik rajtuk a küszködés”,³⁵ de ezt nem mert elmondani a férjének. Amikor férje megkérdezett tőle valamit, zavarba jött: „... torkomon akadt a szó, mikor véleményt kért. Úgy le szokott torkolni, alig merek szólni. [...] azért nagyon örültem, hogy láthattam a képeket, mindig kivételesen megtisztelve érzem magamat, ha mutat valamit. Ezen a téren nagyon alant érzem magamat.”³⁶

Ő maga is számontartotta, nyomon követte a kiállítások visszhangját és az eladásokat. A műgyűjtőkkel Egry halála után is tartotta a kapcsolatot.

Egry halála után gondos művészfeleségként aggodalmasan figyelte, hogy az utókor hogyan értékeli férje művészetét. Bántotta, hogy nem sok hivatalos megemlékezés kísérte a nagy művész halálát: „kevés hírt vert fel a demokráciában Jóska halála”.³⁷ Leginkább amiatt aggódott, hogy férje művészetét a szocialista realizmus követelménye miatt leszólják, leértékelik majd. „Végvári beszél egy kiállításról, fel kell deríteni, mondja, hogy mi volt az, ami Jósának eredeti a munkásosztályt dicsőítő stílusát felcseréltette a fényfestészet valóságosabb problémáival. Ezekre a kérdésekre minél előbb feleletet kell találni – mondja, hogy Egry jelentőségét pozitív adatokkal alátámasztva mérhessük le. Már meg akarják szerezni Jóska elvülhetetlen érdemeit a népi demokrácia számára – de én úgy érzem, ha az lenne a kiállítás tendenciája, hogy azt akarnák bemutatni hogyan nem szabad ma festeni – úgy ne nyúljanak Jóska műveihez.”³⁸

³³ Napló, augusztus 25-i bejegyzés.

³⁴ Fonay 1989: 46.

³⁵ 1944. október 14-i bejegyzés. Fonay 1989: 60.

³⁶ 1944. október 14-i bejegyzés. Fonay 1989: 60.

³⁷ Napló, július 26-i bejegyzés.

³⁸ Napló, július 28-i bejegyzés.

Bár mindenképp egyben akarta tartani az életművet, és Bernáth Aurél is ezt tanácsolta neki,³⁹ közben mégis szerette volna tudni a képek pénzbeli értékét, mert nyilván tisztában volt azzal, hogy lehetséges, hogy rászorul végül a képeladásra. 1952-től kezdve valóban adott el Egry-festményeket.⁴⁰ Közben gondozta Egry írásos hagyatékát is: 1955-ben Keresztury Dezsőre bízta Egry naplófűzet-hagyatékát, amit ő végül az Országos Széchenyi Könyvtárnak adott el, az összeg természetesen Juliskát illette.⁴¹

1951 novemberében, öt hónappal Egry halála után Végvári Lajos egy kiállítást rendezett Egry műveiből a Fővárosi Képtárban, és ehhez Juliskától is kért festményeket.⁴²

Kapcsolattartás férje barátaival

Impozáns az a névsor, akikkel ekkoriban Juliska találkozott vagy levelezett. Gyakoriak voltak nála a látogatások, sokszor váratlanul is, és minden levélre, akár magán, akár hivatalos volt, mindig lelkiismeretesen válaszolt.

Számtalan részvétnyilvánító levélről tesz említést a naplóban, ezek egy részét Fonay közli is.⁴³ Ebben az alig másfél hónapban naplójában említi, hogy levelet vagy sürgönyt váltott Lyka Károly és Fülep Lajos művészettörténészekkel, Mihályfi Ernő népművelési miniszterhelyettessel, Redő Ferenc minisztériumi osztályvezetővel, Kmetty János, Mihály István, Pap Géza, Barcsay Jenő festőművészekkel, Kárpáti Aurél irodalomkritikussal, Borsos Miklós és Martyn Ferenc szobrásszal, Fruchter Lajos, dr. Völgyessy Ferenc és Radnai Béla műgyűjtőkkel, Kerényi György zeneszerzővel, Oltványi Imre művészeti íróval. Meglátogatta őt többször is személyesen Bernáth Aurél festőművész, egyszer váratlanul megjelent nála Szabó Lőrinc költő, szintén váratlanul a régi barát, Cseh-Szombathy László műgyűjtő nővére, Margit. Vendége volt Bán Béla festőművész, valamint Medgyessy Ferenc szobrász felesége, az orosz származású Mária.

Egry halála után pár héttel már tervezgetni kezdte a síremlékét, ehhez Borsos Miklóst akarta felkérni, és konkrét elképzelése is van, hogy melyik festményt kellene alapul vennie.

Naplójában ezt írta: „... szeretném vele [Borsos Miklóssal] megbeszélni a síremléket – ő fiatal, itt van a közelben, tehetséges s úgy hiszem hogy tudna

³⁹ Napló, augusztus 26-i bejegyzés.

⁴⁰ Fonay 1989:77.

⁴¹ Fonay 1989:78.

⁴² Fonay 1989:76.

⁴³ Fonay 1989:68 skk.

valami szépet csinálni. – Van egy elgondolásom, bazaltból bekerítés, hátul hegy szerű emelkedés keresztrel – ebbe egy esetleg bronz dombormű, Jóska »Napba néző« jét ábrázolná – ez önarcképféle volt. Persze szobrászi megoldásról kellene beszélni vele.⁴⁴ Feltehetőleg az Önarckép napsütésben (1927) című képre gondolt.⁴⁵ Végül valóban egy hasonló motívum került a síremlékre, de nem bronzból, hanem bazaltkőből van a dombormű.

Zárszó

Egry Józsefné Pauler Júlia 1957-ben halt meg Badacsonyan. Őt is a badacsonytomaji temetőbe, férje mellé temették.

Hagyatéka sajnos szétszóródott, fia és családja (akik ekkor már évek óta az ő badacsonyi házában laktak vele együtt) nem gondoskodtak róla. A napló sáros borítólapját megmagyarázza a címlapjára írt jegyzet: „Egry Józsefné napló részlet. Az E.-ház előtti téren a sárban találtam 1957-ben”, mely valószínűleg a hagyaték tulajdonosától, Juliska unokahúgától, Bogyay Piroskától származik. Ha az ő öccse, Bogyay Tamás nem lett volna művészettörténész, akkor ez a napló soha nem került volna közgyűjteménybe, tehát valójában csodálatos szerencse, hogy megmaradt és olvashatjuk.

Számos ilyen dokumentum segítségére van ahhoz szükség, hogy átkeretezzük az eddig ismert életműveket, megmutatva azokat a személyeket is, akik a háttérből jelentős szerepet játszottak a művészi alkotás megvalósulásában.

Felhasznált irodalom

Egry breviárium. Válogatta: Takács Margit, bevezető tanulmány: Keresztury Dezső, szerk.: Éri István. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1973.

Fodor András (szerk.): Egry József arcképe. Egry József írásai, írások Egry Józsefről. Budapest, Magyar Helikon, 1980.

Fonay Tibor: Egry József badacsonyi évei. Veszprém, 1989.

⁴⁴ Napló, augusztus 16-i bejegyzés.

⁴⁵ Olaj, vászon, 58.5x82 cm, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria.

Kissné Budai Rita: Gyász és vészterhes idők. Pauler Juliska naplója 1951-ből. Tudományos Mozaik 21. kötet, Budapest, Tomori Pál Főiskola, 2022, 149–161. online: https://portal.tpfk.hu/Data/Sites/1/media/Dokumentumok/tudomanyosmozaik/Tudom%C3%A1nyos_Mozaik_21.pdf